

УДК [37.015.3+159.922]:004.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-1\(19\)-1375-1387](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-1(19)-1375-1387)

Шахрай Валентина Михайлівна доктор педагогічних наук, доцент, завідувач лабораторії інституційного виховання, Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України, вул. М. Берлінського, 9, м. Київ, 04060, тел.: (097) 783-54-29, <https://orcid.org/0000-0003-2433-0357>

ЗАПОБІГАННЯ І ПОДОЛАННЯ БУЛІНГУ В ЦИФРОВОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ

Анотація. У статті акцентовано увагу на проблемі булінгу як небезпечного соціально-психологічного явища та на необхідності розроблення механізмів протидії булінгу серед дітей та учнівської молоді, насамперед булінгу, що здійснюється за допомогою електронних засобів комунікації. Розглядаються основні поняття дослідження щодо запобігання і подолання булінгу в цифровому освітньому середовищі. Сформульовано визначення цифрового освітнього середовища як створення умов для продуктивної взаємодії учасників освітнього процесу, що ґрунтуються на використанні цифрових засобів та інструментів, з метою здобуття знань, всебічного розвитку та самореалізації учнів.

З'ясовано поняття «запобігання булінгу в цифровому освітньому середовищі». Це система педагогічних дій, спрямованих на недопущення (попередження) виявів булінгу та кібербулінгу серед учнів у процесі здобуття освіти та в позанавчальний час, і в основі яких – залучення здобувачів освіти до духовно-моральних цінностей, розвиток їх соціальних і емоційних навичок, здатності до емпатії, асертивної поведінки, виховання культури поведінки в цифровому просторі та активне використання з цією метою цифрових ресурсів і технологій.

Сформульовано поняття «подолання булінгу в цифровому освітньому середовищі» як системи педагогічних дій, спрямованих на усунення виявів і наслідків булінгу та кібербулінгу серед учнів у процесі здобуття освіти та в позанавчальний час, і в основі яких – розвиток у здобувачів освіти соціальних і емоційних навичок, зокрема почуття відповідальності за власні вчинки (у кривдників), рис життєстійкості (у потерпілих), виховання культури поведінки учнів в цифровому просторі та активне використання з цією метою цифрових ресурсів і технологій.

Акцентовано увагу на необхідності розвитку культури поведінки дітей і молоді в цифровому середовищі, яка є якісним виміром діяльності дітей та молоді, що здійснюється шляхом використання ними ресурсів та засобів Інтернету задля власного саморозвитку, розширення знань, налагодження різноманітної комунікації, самовираження, задоволення особистісних потреб та інтересів і базується на дотриманні суспільних норм і правил, цінностях свободи, відповідальності, поваги до думок та дій інших, безпеки (власної та інших людей).

Зроблено висновок, що визначені поняття дослідження проблеми запобігання і подолання булінгу будуть спрямовувати педагогів на використання відповідних засобів, методів у роботі з дітьми і молоддю.

Ключові слова: булінг, кібербулінг, цифрове освітнє середовище, запобігання, подолання, культура поведінки, діти, молодь.

Shakhrai Valentyna Mykhailivna Doctor of Sciences in Education, Associate Professor, Head at the Laboratory of Institutional Education, Institute of Problems on Education of National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Berlynskooho St., 9, Kyiv, 04060, tel.: (097) 783-54-29, <https://orcid.org/0000-0003-2433-0357>

PREVENTION AND OVERCOMING OF BULLYING IN THE DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT: DEFINING KEY CONCEPTS

Abstract. The article focuses on the problem of bullying as a dangerous socio-psychological phenomenon and the need to develop mechanisms to counter bullying among children and students, especially bullying facilitated by electronic communication means. The main definitions of research on preventing and overcoming bullying in a digital educational environment are considered. The definition of the digital educational environment is formulated as creating conditions for productive interaction among participants in the educational process, based on the use of digital tools and instruments, aimed at acquiring knowledge, comprehensive development, and self-realization of students.

The concept of “preventing bullying in the digital educational environment” is clarified. It is a system of pedagogical actions aimed at preventing manifestations of bullying and cyberbullying among students during the educational process and extracurricular activities. Its foundation lies in engaging students in spiritual and moral values, developing their social and emotional skills, empathy, assertive behavior, nurturing behavioral culture

in the digital space, and actively using digital resources and technologies for this purpose.

The concept of “overcoming bullying in the digital educational environment” is formulated as a system of pedagogical actions aimed at eliminating manifestations and consequences of bullying and cyberbullying among students during the educational process and extracurricular activities. Its basis involves developing social and emotional skills in students, including a sense of responsibility for their actions (for bullies), resilience (for victims), nurturing behavioral culture in the digital space, and actively using digital resources and technologies for this purpose.

Attention is drawn to the necessity of developing the behavioral culture of children and youth in the digital environment, which is a qualitative dimension of their activities, utilizing internet resources and tools for self-development, knowledge expansion, diverse communication, self-expression, fulfilling personal needs, and interests. It is based on adhering to social norms and rules, values of freedom, responsibility, respect for the thoughts and actions of others, and safety (both personal and of others).

It is concluded that the defined concepts for studying the problem of preventing and overcoming bullying will guide educators in utilizing appropriate means and methods in their work with children and youth.

Keywords: bullying, cyberbullying, digital educational environment, prevention, overcoming, behavioral culture, children, youth.

Постановка проблеми. У сучасний період в освітньому середовищі загострюється проблема булінгу як небезпечного соціально-психологічного явища, що спричиняє значну шкоду фізичному та психічному здоров'ю школярів, знижує можливості належного розвитку особистості. Школи покликані бути безпечним і сприятливим осередком для учнів і вчителів. Водночас дослідження показують, що для багатьох учнів школи, на жаль, можуть бути місцями, де здійснюються насильство, цькування і залякування.

Проблема булінгу має глобальний характер. У документі, прийнятому на 40 сесії ЮНЕСКО, зазначалось, що «давно назріла необхідність ефективного розгляду глибинних причин насильства та сприяння формуванню культури поваги до прав учнів та абсолютної нетерпимості до насильства. Настав момент для мобілізації зусиль всіх тих, хто може активно задіяти свою волю, здібності та час для реалізації відчутних змін і побудови світу, вільного від страху та насильства» [17].

Особлива увага нині приділяється розробленню механізмів протидії булінгу серед дітей та учнівської молоді, що здійснюється за допомогою

електронних засобів комунікації. З цією метою наукові співробітники лабораторії інституційного виховання Інституту проблем виховання НАПН України здійснюють наукове дослідження «Педагогічні засади запобігання і подолання булінгу в цифровому освітньому середовищі».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми запобігання і подолання булінгу присвячені праці І. Сидорук, Т. Федорченко, В. Шахрай [10; 13; 14], іноземних дослідників (S. Hinduja, J. W. Patchin, P. K. Smith) [16; 18] та багатьох інших. Освітнє середовище досліджують І. Габа, Л. Мухіна, О. Петренко, О. Ярошинська [2-3; 8; 9; 15]. Особливості організації цифрового освітнього середовища відображені в працях Н. Гуц, А. Заїки, І. Іванюк, М. Скуратівської, С. Попадюк, М. Смульсон та інших [4; 5; 6; 11; 12]. На важливих аспектах використання цифрового простору з метою різнобічного виховання школярів та попередження їх ризикованої поведінки наголошується в Концепції виховання дітей та молоді в цифровому просторі (автори – В. Кремень, С. Сисоєва, І. Бех та інші) [7]. Водночас проблема педагогічних засад запобігання і подолання булінгу в цифровому освітньому середовищі глибоко не досліджувалась.

Мета статті - з'ясувати сутність основних понять дослідження, спрямованого на обґрунтування педагогічних засад запобігання і подолання булінгу в цифровому освітньому середовищі», зокрема таких, як «цифрове освітнє середовище», «запобігання булінгу в цифровому освітньому середовищі», «подолання булінгу в цифровому освітньому середовищі», що мають стати базою для визначення педагогічних механізмів попередження та переборення такого негативного явища серед дітей і молоді, як булінг.

Виклад основного матеріалу. Для з'ясування сутності цифрового середовища розглянемо наукові підходи до тлумачення поняття «освітнє середовище». Як стверджує О. Ярошинська, у педагогіці виникла множинність підходів до розкриття сутності поняття «освітнє середовище». Дослідниця ж його трактує як «природне або штучно створене оточення людини, що включає зміст і різні види засобів освіти, здатних забезпечувати продуктивну діяльність особистості, її освітній розвиток за допомогою створення сприятливих для цього умов» [15, С. 15]. На думку Л. Мухіної, освітнє середовище є частиною соціального середовища і «розглядається як сукупність умов, при яких розгортається освітній процес і з якими вступають у взаємодію суб'єкти цього процесу» [8, С. 89]. І. Габа стверджує, що «освітнє середовище – це соціальна спільність, яка розвиває сукупність людських відносин в контексті широкої адаптації людини до світу і навпаки» [2, С. 29].

Основними суб'єктами освітнього середовища закладу вищої освіти є, на її думку, студенти як суб'єкти навчальної діяльності, викладачі як суб'єкти професійної діяльності й адміністрація як суб'єкт організаційно-управлінської діяльності [3, С. 8].

І. Габа до структури освітнього середовища включає три складники: просторово-семантичний (архітектурно-естетична організація життєвого простору); змістовно-методичний (концепції навчання і виховання, навчальні програми, форми і методи організації навчання); комунікаційно-організаційний (стиль спілкування і викладання; особливості управлінської культури тощо) [2, С. 30-31].

Сутність поняття «освітнє середовище» у контексті сучасної освітньої парадигми з'ясовує О. Петренко, зазначаючи, що освітнє середовище дослідники розглядають з трьох позицій: як частину просторово-предметного оточення; як сукупність системи впливів, можливостей, умов навчання й розвитку особистості; як розвивальне середовище [9, С. 9]. Дослідниця, опираючись на наукові праці, акцентує увагу на таких головних ознаках освітнього середовища:

- освітнє середовище будь-якого рівня – складний об'єкт системної природи;

- освітнє середовище – певне соціальне утворення, спрямоване на формування людських відносин у контексті конкретної соціокультурно-світоглядної адаптації людини до світу, а світу – до людини;

- освітньому середовищу притаманний широкий спектр модальності, що впливає на формування різноманітних за типами і видами локальних середовищ;

- освітнє середовище передбачає діалектичну взаємодію соціального, просторово-предметного й психодідактичного компонентів, які утворюють систему основних умов, впливів і тенденцій розвитку дитячої, дорослої та дитячо-дорослої спільнот як складових соціокультурного середовища;

- освітнє середовище є не лише умовою, а й засобом виховання, навчання, розвитку [9, С.11-12].

У педагогічній літературі поняття «цифрове освітнє середовище» трактується по-різному, а саме: «комп'ютерне середовище», «комп'ютерно орієнтоване середовище», «комп'ютерно орієнтована методична система навчання», «комп'ютерне навчально-розвивальне середовище», «відкрите освітнє середовище», «віртуальне освітнє середовище», «інформаційно-освітнє середовище» тощо. Усі ці поняття мають певні відмінності й розглядаються дослідниками щодо різноманітних освітніх цілей [6, С. 3].

Під віртуальним навчальним (освітнім) середовищем М. Смульсон розуміє «весь комплекс контенту розміщених в Інтернеті (тобто створених

за допомогою програмного забезпечення або комп'ютерних мереж) різноманітних навчальних та інших матеріалів: курсів, як систематичних, які відповідають навчальним програмам середніх та вищих навчальних закладів, курсів підвищення кваліфікації тощо, так і «не програмних», випадкових, розрізнених, так званих «тренінгових», а також інформаційних матеріалів, навчального контенту на сайтах іншого (найрізноманітнішого) спрямування та в соціальних мережах. Інакше кажучи, йдеться про контент Інтернету, який може бути використаний з навчальною метою (а може і не бути використаний таким чином) [12, С. 11].

М. Скуратівська та С. Попадюк вважають, що «віртуальне освітнє середовище можна визначити як організовану систему інформаційних, технологічних, дидактичних ресурсів, різних форм комп'ютерної та телекомунікаційної інтеракції» [11, С. 252]. На думку дослідників, система віртуального освітнього середовища включає усі традиційні освітні компоненти – цілі, завдання, зміст освіти, методи, форми, засоби навчання, водночас їх реалізація здійснюється шляхом використання специфічних інформаційно-телекомунікаційних технологій. Вартими уваги є твердження дослідників, що віртуальне освітнє середовище утворюється освітніми суб'єктами, а не технічними засобами чи електронними посібниками, а тому віртуальне освітнє середовище не може існувати без комунікації студентів, викладачів, адміністраторів, фасилітаторів, розробників курсів та інших [11, С. 252].

Останнім часом в педагогічній науці та практиці використовуються терміни «цифровий освітній простір», «цифрове освітнє середовище» [7].

Цифровим освітнім середовищем вважають навчальне середовище, в якому використовуються цифрові технології для навчання, організації взаємодії між здобувачами й викладачами. Цифрове освітнє середовище поєднує освіту й технології з метою поліпшення навчального процесу шляхом застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), цифрових (в окремих випадках – симулятивних) технологій, веб-платформ, програмного забезпечення й інших електронних інструментів, які забезпечують доступ до знань, спілкування, співпраці й розвитку актуальних навичок у здобувачів освіти [4, С. 86]. Цифрове освітнє середовище розуміється також як «системне поєднання інформаційного, технічного, навчально-методичного забезпечення у вигляді технічних і програмних засобів, які використовуються для накопичення, обробки, зберігання та передавання інформації» [5, С. 134].

І. Іванюк під цифровим освітнім середовищем (у контексті вивчення іноземних мов) розуміє «сукупність засобів, ресурсів і сервісів інформаційно-комунікаційних мереж, що забезпечують спілкування,

взаємодію, навчання та підтримку вивчення іноземних мов, участь у віртуальних навчальних спільнотах для формування в учнів іншомовної комунікативної компетентності» [6, С. 6].

Беручи до уваги думки вище зазначених дослідників, *цифрове освітнє середовище* трактуємо як створення умов для продуктивної взаємодії учасників освітнього процесу, що ґрунтуються на використанні цифрових засобів та інструментів, з метою здобуття знань, всебічного розвитку та самореалізації учнів. Метою створення цифрового освітнього середовища є забезпечення рівних умов доступу до якісної освіти дітей незалежно від місця їх проживання, а також посилення можливостей традиційної школи завдяки сучасним цифровим технологіям.

Вважаємо, що цифрове освітнє середовище є складником освітнього середовища, втім, воно може функціонувати й автономно. За найкращої організації цих середовищ вони забезпечують умови для належного здобуття учнями освіти, для їх розвитку, збереження їх життя і здоров'я. Водночас середовища конкретних закладів освіти можуть характеризуватися дисфункціональністю різного характеру та ступеня. Це породжує різноманітні ризики, зокрема у спілкуванні суб'єктів освітнього та цифрового освітнього середовищ, призводячи нерідко до таких негативних явищ, як булінг і кібербулінг.

Визначенню сутності булінгу, шляхів його попередження та протидії присвячено багато наукових та науково-методичних праць. Доволі ґрунтовним є визначення булінгу, здійснене І. Сидорук, яка стверджує, що булінг – це соціальне явище, що характеризує: 1) соціальну взаємодію, через яку одна людина (іноді декілька) зазнають нападів іншої людини (іноді декількох, але, зазвичай, не більше чотирьох) майже щодня впродовж тривалого періоду (декількох місяців), що викликає в жертви стан безпомічності й виключення з групи; 2) сукупність соціальних, психологічних і педагогічних проблем, які охоплюють процес тривалого фізичного чи психологічного насилля з боку індивіда або групи стосовно індивіда, що не може захистити себе в певній ситуації; 3) поведінка, що може бути визначена як неодноразовий напад (фізичний, психологічний, соціальний або вербальний) тими, чия влада формально або ситуативно вища за тих, хто не має можливості захиститися, з наміром заподіяти страждання для досягнення власного задоволення [10, С. 170].

Т. Федорченко наголошує, що булінг – це умисні, прямі або опосередковані, переважно систематичні протиправні дії з боку учнів закладів освіти, що спрямовані проти іншого учня всупереч його волі, які виявляються у формах фізичного або психічного впливів, обмежують

свободу волевиявлення або дій, наслідком яких є порушення прав на безпечне навчання, повагу, честь, гідність, майно, здоров'я або життя та спричинення фізичної, майнової, моральної, психічної шкоди учневі [13, С. 253].

У дослідженнях кібербулінг називається видом булінгу, що пов'язаний з виникненням та постійним розширенням цифрового простору та активним залученням до нього дітей та молоді. Зокрема, стверджується, що кібербулінг (англ. cyberbullying) – це образи, погрози та здійснення насильства за допомогою мережі Інтернет або кіберпростору: розміщення в Інтернеті або пересилання іншим пліток, фотографій чи іншої особистої інформації про людину, відправлення зловмисних електронних повідомлень, повідомлень образливого змісту, анонімно або під чужим ім'ям [1, С. 5]. Кривдники, що здійснюють кібербулінг, можуть переслідувати свою жертву скрізь і в будь-який час.

Іноземні дослідники (S. Hinduja, J. W. Patchin) визначають кібербулінг як навмисне й повторюване заподіяння шкоди за допомогою комп'ютерів, мобільних телефонів та інших телефонних пристроїв. Це такі випадки, коли підлітки використовують технології, щоб переслідувати своїх однолітків, погрожувати їм, принижувати їх чи завдавати шкоди якимось іншим чином [16, С. 2].

Якщо порівнювати поняття «кібербулінг» та «булінг в цифровому освітньому середовищі», то між ними, на нашу думку, суттєвої різниці немає. Водночас булінг в цифровому освітньому середовищі від кібербулінгу може відрізнятися тим, що він здійснюється поміж суб'єктами цифрового освітнього середовища, які постійно або доволі часто взаємодіють між собою як учасники освітнього процесу певного закладу освіти. Тобто поняття кібербулінгу є ширшим, ніж поняття булінгу в цифровому освітньому середовищі.

Нині гостро постає проблема запобігання і подолання булінгу в цифровому освітньому середовищі. У дослідженнях наголошується, що булінг і кібербулінг тісно пов'язані поміж собою і доволі часто потерпілими від булінгу і кібербулінгу є одні і ті ж самі особи [18]. Тому протидія кібербулінгу (булінгу в цифровому освітньому середовищі) неможлива без системних дій проти булінгу, що реалізується в освітньому середовищі певного закладу освіти. Вважаємо, що педагогічні дії щодо запобігання і подолання булінгу в цифровому освітньому середовищі мають ґрунтуватися на педагогічних підходах до запобігання і подолання булінгу в освітньому середовищі, з врахуванням особливостей виявів булінгу в цифровому просторі та з використанням цифрових інструментів у виховній роботі з учнями.

На основі аналізу наукових праць, що стосуються булінгу, кібербулінгу, освітнього середовища, цифрового освітнього середовища, сформулюємо визначення ключових понять дослідження – «запобігання булінгу в цифровому освітньому середовищі», «подолання булінгу в цифровому освітньому середовищі».

Запобігання булінгу в цифровому освітньому середовищі визначаємо як систему педагогічних дій, спрямованих на недопущення (попередження) виявів булінгу та кібербулінгу серед учнів у процесі здобуття освіти та в позанавчальний час, і в основі яких – залучення здобувачів освіти до духовно-моральних цінностей, розвиток їх соціальних і емоційних навичок, здатності до емпатії, асертивної поведінки, виховання культури поведінки в цифровому просторі та активне використання з цією метою цифрових ресурсів і технологій [14, С. 278].

Подолання булінгу в цифровому освітньому середовищі – це система педагогічних дій, спрямованих на усунення виявів і наслідків булінгу та кібербулінгу серед учнів у процесі здобуття освіти та в позанавчальний час, і в основі яких – розвиток у здобувачів освіти соціальних і емоційних навичок, зокрема почуття відповідальності за власні вчинки (у кривдників), рис життєстійкості (у потерпілих), виховання культури поведінки учнів в цифровому просторі та активне використання з цією метою цифрових ресурсів і технологій.

Вимір ефективності педагогічних дій щодо запобігання і подолання булінгу в цифровому освітньому середовищі, на нашу думку, може мати три основні складники: спроможність педагогів до попередження та усунення виявів булінгу та кібербулінгу серед учнів; розвиненість в учнів соціально-емоційних навичок та здатності до протидії булінгу; педагогічна культура батьків та їх спроможність до попередження та усунення виявів булінгу та кібербулінгу і їх наслідків серед власних дітей.

Одним із важливих завдань педагогів у процесі запобігання і подолання булінгу є розвиток культури поведінки дітей і молоді в цифровому середовищі. Вважаємо, що *культура поведінки дітей і молоді в цифровому середовищі* – це якісний вимір діяльності дітей та молоді, яка здійснюється шляхом використання ними ресурсів та засобів Інтернету задля власного саморозвитку, розширення знань, налагодження різноманітної комунікації, самовираження, задоволення особистісних потреб та інтересів і базується на дотриманні суспільних норм і правил, цінностях свободи, відповідальності, поваги до думок та дій інших, безпеки (власної та інших людей). Культура поведінки дітей та молоді в цифровому просторі передбачає розуміння ними різноманітних небезпек

і загроз, що можуть виникати в процесі цифрової комунікації, та їхню здатність до попередження, уникання чи переборення таких небезпек і загроз. Культура поведінки в цифровому середовищі включає здатність і готовність учнів до ефективного, безпечного і критичного використання цифрових ресурсів, а в її основі – цифрова компетентність школярів, формування якої стає необхідним завданням сучасного закладу освіти.

Висновки. Цифрове освітнє середовище не лише сприяє всебічному розвитку особистості, а й породжує ряд ризиків, серед яких – поширення такого явища, як булінг. Пошук ефективних шляхів попередження та мінімізації цього явища передбачає визначення основних понять, їх змісту, що спрямовуватиме педагогів на використання відповідних засобів, методів у роботі з дітьми і молоддю. Такими у статті стали поняття: «цифрове освітнє середовище», «запобігання булінгу в цифровому освітньому середовищі», «подолання булінгу в цифровому освітньому середовищі», «культура поведінки дітей і молоді в цифровому середовищі». Подальші наші наукові розвідки будуть направлені на обґрунтування педагогічних умов запобігання і подолання булінгу в цифровому освітньому середовищі.

Література:

1. Безпечне користування сучасними інформаційно-комунікативними технологіями: методичні рекомендації. Київ: Україна, 2010. 72 с.
2. Габа І. М. Освітнє середовище: соціально-психологічна парадигма. *Актуальні проблеми психології*. 2010. Т.7. Вип. 22. С. 27–31.
3. Габа І. М. Соціально-психологічні складові розвивального потенціалу освітнього середовища вищого навчального закладу : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. Київ, 2018. 20 с.
4. Гуц Н.А. Цифрове освітнє середовище у вищій освіті України: аналіз особливостей використання на тлі російсько-української війни. *Перспективи та інновації науки* (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»). 2023. № 11(29). С. 82-92.
5. Заїка А.О., Сорока В.В. Цифрове освітнє середовище закладу професійної (професійно-технічної) освіти. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. Педагогічні науки. 2020. Вип. 44. С.130-139.
6. Іванюк І. В. Використання засобів цифрового освітнього середовища вчителями іноземних мов. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2020. № 2(2). С.1-9. DOI: <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-2-8-1>
7. Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі / В. Г. Кремень, С. О. Сисоєва, І. Д. Бех та ін. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2022. № 4 (2). С. 1-30. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4206>
8. Мухіна Л. М. Освітнє середовище – чинник розвитку конфліктологічної компетентності як важливої євроінтеграційної якості сучасного педагога. *Габітус*. 2022. Вип. 41. С. 88-92.

9. Петренко О. Б. Дефініція і сутнісне наповнення поняття «освітнє середовище» у контексті сучасної освітньої парадигми. *Іноватика у вихованні*. 2018. Вип. 7(2). С. 6-16.

10. Сидорук І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету у імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 2015. №1 (302). С. 169-173.

11. Скуратівська М. О., Попадюк С.С. Віртуальне освітнє середовище як інноваційна складова навчального процесу у вищій школі. *Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]*. Педагогічні науки. 2017. Вип. 80(2). С. 251-255.

12. Смұльсон М. Л. Психологічна характеристика віртуального освітнього простору. *Наука і освіта*. 2015. №10. С.10-15.

13. Федорченко Т. Запобігання булінгу серед школярів у закладах загальної середньої освіти як педагогічна проблема. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2023. Вип. 27. Кн.2. С.253-267. DOI: <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2023-27-2-253-267>

14. Шахрай В. М. Запобігання булінгу в цифровому освітньому середовищі: критерії, показники, рівні виміру. Зростаюча особистість у смислоціннісних обрисах: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції Ін-ту проблем виховання НАПН України (Київ, 23 листопада 2023 року). Івано-Франківськ: НАІР, 2023. С. 277-282.

15. Ярошинська О. О. Теоретичні і методичні засади проектування освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Житомир. держ. ун-т ім. Івана Франка. Житомир, 2015. 40 с.

16. Hinduja, S. & Patchin, J. W. Cyberbullying Identification, Prevention, and Response. Cyberbullying Research Center. 2021. 9 p. URL: <https://cyberbullying.org/Cyberbullying-Identification-Prevention-Response-2021.pdf>

17. Proclamation of an international day against violence and bullying at school, including cyberbullying. UNESCO, General Conference, 40th Session, Paris, 2019. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000371434>

18. Smith P. K., Mahdavi J., Carvalho M., Fisher S., Russell S., Tippett N. Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 2008. № 49(4). P. 376–385. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2007.01846.x>

References:

1. Bezpechne korystuvannya suchasnymy informatiino-komunikatyvnymy tekhnolohiiami: metodychni rekomendatsii [Safe use of modern information and communication technologies: methodical recommendations] (2010). Kyiv: Ukraina [in Ukrainian].

2. Haba, I. M. (2010). Osvitnie seredovyshe: sotsialno-psykholohichna paradyhma [Educational environment: socio-psychological paradigm]. *Aktualni problemy psykholohii – Actual problems of psychology*, 7 (22), 27–31 [in Ukrainian].

3. Haba, I. M. (2018). *Sotsialno-psykholohichni skladovi rozvyvalnoho potentsialu osvitnoho seredovyscha vyshchoho navchalnoho zakladu [Socio-psychological components of the developmental potential of the educational environment of higher education]* (Dissertation Abstract, Kyiv) [in Ukrainian].

4. Huts, N.A. (2023). Tsyfrove osvitnie seredovyshe u vyshchii osviti Ukrainy: analiz osoblyvostei vykorystannia na tli rosiisko-ukrainskoi viiny [Digital educational environment in higher education in Ukraine: analysis of the peculiarities of use against the background of the Russian-Ukrainian war]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Perspectives and innovations of science*, 11(29), 82-92 [in Ukrainian].

5. Zaika, A.O., & Soroka, V.V. (2020). Tsyfrove osvitnie seredovyshche zakladu profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity [Digital educational environment of the institution of professional (vocational and technical) education]. *Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka. Pedahohichni nauky – Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv national pedagogical university bulletin. Pedagogical sciences*, 44, 130-139 [in Ukrainian].

6. Ivaniuk, I. V. (2020). Vykorystannia zasobiv tsyfrovoho osvitnoho seredovyshcha vchyteliamy inozemnykh mov [Use of digital learning environment online tools by teachers of foreign languages]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy – Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*, 2(2), 1-9. DOI: <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-2-8-1> [in Ukrainian].

7. Kontseptsiia vykhovannia ditei ta molodi v tsyfrovomu prostori [The concept of education of children and youth in the digital space] / V. H. Kremen, S.O. Sysoieva, I.D. Bekh ta in. (2022). *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy – Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*, 4(2), 1-30. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4206> [in Ukrainian].

8. Mukhina, L. M. (2022). Osvitnie seredovyshche – chynnyk rozvytku konfliktolohichnoi kompetentnosti yak vazhlyvoi yevrointehratsiinoi yakosti suchasnoho pedahoha [The educational environment is a factor in the development of conflict logic competence as an important eurointegration quality of the modern teacher]. *Habitus – Habitus*, 41, 88-92. [in Ukrainian].

9. Petrenko, O. B. (2018). Definitsiia i sutnisne napovnennia poniattia «osvitnie seredovyshche» u konteksti suchasnoi osvitnoi paradyhmy [Definition and essence of the concept of "educational environment" in the context of the modern educational paradigm]. *Innovatyka u vykhovanni – Innovation in upbringing*, 7(2), 6-16 [in Ukrainian].

10. Sydoruk, I. (2015). Bulinh yak aktualna sotsialno-pedahohichna problema [Bullying as Social-Pedagogical Issue of the Day]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Pedahohichni nauky – Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka East European National University. Pedagogical sciences*, 1, 169-173 [in Ukrainian].

11. Skurativska, M. O., & Popadiuk, S. S. (2017). Virtualne osvitnie seredovyshche yak innovatsiina skladova navchalnoho protsesu u vyshchii shkoli [Virtual educational environment as an innovative component of the educational process in higher education]. *Zbirnyk naukovykh prats [Khersonskoho derzhavnoho universytetu]. Pedahohichni nauky – Collection of scientific papers [Kherson State University]. Pedagogical sciences*, 80(2), 251-255 [in Ukrainian].

12. Smulson, M. L. (2015). Psykholohichna kharakterystyka virtualnoho osvitnoho prostoru [Psychological characteristics of virtual educational space]. *Nauka i osvita – Science and education*, 10, 10-15 [in Ukrainian].

13. Fedorchenko, T. (2023). Zapobihannia bulinhu sered shkolariv u zakladakh zahalnoi serednoi osvity yak pedahohichna problema [Bullying prevention among school students in institutions of general secondary education as a pedagogical problem]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi – Theoretical and Methodical Problems of Children and Youth Education*, 27(2), 253-267 [in Ukrainian].

14. Shakhrai, V. M. (2023). Zapobihannia bulinhu v tsyvrovomu osvithomu seredovyschi: kryterii, pokaznyky, rivni vymiru [Preventing bullying in a digital educational environment: criteria, indicators, levels of measurement]. *Zrostaiucha osobystist u smyslotsinnisnykh obrysakh: materialy IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii In-tu problem vykhovannia NAPN Ukrainy (Kyiv, 23 lystopada 2023 roku) – A growing personality in meaningful outlines: materials of the IV International Scientific and Practical Conference of the Institute of Educational Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, November 23, 2023)* (pp.277-282). Ivano-Frankivsk: NAIR [in Ukrainian].

15. Yaroshynska, O. O. (2015). *Teoretychni i metodychni zasady proektuvannia osvithoho seredovyscha profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly [Theoretical and methodological principles of designing an educational environment for professional training of future primary school teachers]*. (Dissertation Abstract, Zhytomyr) [in Ukrainian].

16. Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2021). Cyberbullying Identification, Prevention, and Response. *Cyberbullying Research Center*. URL: <https://cyberbullying.org/Cyberbullying-Identification-Prevention-Response-2021.pdf> [in English].

17. Proclamation of an international day against violence and bullying at school, including cyberbullying (2019). UNESCO, General Conference, 40th Session, Paris. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000371434> [in English].

18. Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S., & Tippett, N. (2008). Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(4), 376–385. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2007.01846.x> [in English].